

Moters savivokos aspektai tarpukario ir išeivijos prozoje

Krizinės situacijos išgyvenimas vyrų ir moterų romanuose

Nagrindėdama ketvirtojo dešimtmečio romanus*, esu pastebėjusi būdingą Nepriklausomybės metų inteligento situaciją – krizinę savijautą. Tai ypač pasakytina apie vyrų romanus. Jų vaizduojamas žmogus yra vienišas, rezignuojantis, izoliuotas nuo visuomenės, nematantis ateities perspektyvos. Romanuose tiesmukai supriešinami vartotojiškos visuomenės ir atskiro inteligento interesai. Krizė buvo išgyvenama tiek viešajame gyvenime – kaip nesugebėjimas įsijungti į kokią nors visuomeninę struktūrą, tiek privačiame gyvenime – kaip nesugebėjimas sukurti asmeniniais ryšiais grindžiamos artimos aplinkos ar net buities.

Inteligento konfliktą su aplinka, su pačiu savimi šiame straipsnyje mėginama apibūdinti kaip dviejų kultūrų – tradicinės ir modernėjančios – konfliktą. Šių kultūrų susidūrimą lėmė išaugęs miesto vaidmuo Lietuvos valstybiniame ir kultūriniame gyvenime. Tik Nepriklausomybės metais miestas šitaip nutolsta nuo kaimo, kad apie vieną ir kitą galima kalbėti kaip apie skirtingą pasaulėžiūrą paremtas struktūras. Šuolis iš tradicinės, šimtmečiais formuotos uždaros kaimo kultūros į pasauliniams skersvėjams atvirą miesto kultūrą pagimdė vertybių krizę, fiksuojamą rašytojų. Inteligento sąmonėje susiduria dvi kultūros: tradicinė (kaimo) ir modernėjanti (miesto). Konflikto išraiška romanuose – patriarchalinių tradicijų žlugimas, miesto ir kaimo priešinimas. Šis konfliktas sąlygoja ir visuomenės krizę – tą idėjinį ir dvasinį nuosmukį, atsirandantį kartu su vertybių kaita.

Romanų veikėjai, daugelį metų gyvendami mieste, jo privengia, kaltina jį už jo teikiamą laisvę, su kuria žmogus nemoka elgtis. Tokią „neužbaigto išsilaivinimo“, „laisvės išsigandimo“ problemą V. Ka-

volis pastebi jau ankstesniame tarpukario dešimtmetyje. Jis rašo, kad pirmųjų Nepriklausomybės metų įkvėpta „laisvo individo energijos, džiaugsmo dvasia vėliau išsenka, ir trečiajame dešimtmetyje jau pastebime nemaža žymių, jog laisvės išsigąsta. Tai matyti ir politikoje (1926 m. gruodžio 17 d. perversmas, kai nuverčiama demokratiškai išrinkta vyriausybė), ta pati laisvės baimės nuotaika išskaitoma ir kultūriniuose tekstuose”¹.

Tarpukario žmogus, atgavęs išorinę pilietinę laisvę, išsigąsta miesto atveriamos vidinės laisvės. Jis remiasi į šimtmečiais puoselėtus moralinius principus, kurie vis dėlto neprigyja naujoje aplinkoje. Kalbame apie socialinio sąmoningumo stoką. Socialinis sąmoningumas formuojasi tada, „kai pradeda irti visuotinai priimtos ar autoritetų patvirtintos visuomenės interpretacijos”². Lietuvai nuo tradicinės kaimo bendruomenės darant skubų šuolį demokratiniiais principais grindžiamos pilietinės visuomenės link, yra tradiciniai pasaulėžiūrų modeliai. Anot D. Lemerio, „tradicinės visuomenės savo nariams nustato griežtai apibrėžtus bei nekintamus identitetus. Modernioje visuomenėje pats identitetas yra kintantis ir neaiškus”³. Tam, kad žmogus atrastų identitetą pasikeitusioje situacijoje, reikalingas socialinis sąmoningumas ir intelekto lankstumas – savybės, kurių neugdo tradicinė visuomenė. Todėl tradicijos globojamam inteligentui modernumas asocijuojasi su pavojais. Sąvokomis „moderniškas žmogus”, „modernistinis laikas”, „moderniški reikalavimai” romanuose įvardijamas tik blogis, t.y. tie reiškiniai, kurių inteligentas turėtų vengti. Nesugebėjimas priimti modernėjantį pasaulį yra pagrindinė inteligento rezignacijos ir tapatybės krizės priežastis.

Nors vertybių krizės apraiškos randamos visuose socialine tematika rašytuose Nepriklausomybės metų romanuose, vis dėlto galima išskirti vyriškąjį ir moteriškąjį mąstymo ir savivokos modelį. Moteriš-

* Remiuosi savo diplominiu darbu „Inteligentijos krizė ketvirtojo dešimtmečio romanuose” (1994), kuriame nagrinėjau St. Būdavo, J. Grušo, J. Marcinkevičiaus, V. Mykolaičio-Putino, P. Orintaitės, J. Paukštelio, A. Venclovos, A. Vienuolio kūrybą, bei tolesniais tarpukario romano tyrinėjimais.

kojo mąstymo atstovė šiame darbe būtų Petronėlė Orintaitė, viena pagrindinių tarpukario moterų rašytojų. Jos romanai „Paslėpta žaizda“ (1934) ir „Daubiškės inteligentai“ (1937) atitinka bendras ketvirtojo dešimtmečio romanų tendencijas, bet aiškiai krypsta į modernesnę mąstyseną ir rašymo būdą. Romanai nagrinėja tik miesto problematiką, jų herojai gimę ir augę miestuose, tad tiesioginės miesto-kaimo priešpriešos čia neaptiksime. Tuo tarpu vyrų romanuose pasaulio skaidymas į nedorą modernėjantį miestą ir tyrą vaikystės kaimą yra akivaizdus.

P. Orintaitės žmogus ieško atsakymo į egzistencinius klausimus toje vietoje, kurioje jis yra šią akimirką. Toks egzistencialistinis požiūris, kai konfliktas, užuot sprendus jį išorinių socialinių santykių determinuotoje erdvėje, perkeliamas į žmogaus vidų, jau savaime yra modernesnio galvojimo apraiška. Modernus ir problemų bei rašymo būdo pasirinkimas: rašytoja gilinaisi į moters pasaulį ir nepabūgsta temos neįprastumo (intymių šeimos santykių, dirbtinio nėštumo nutraukimo). Be to, ji rašo psichologinius romanus (tiesa, „Daubiškės inteligentai“ nestojoja socialinių vaizdų, bet veikėjai atskleidžiami vis dėlto per psichikos raidą). Socialinių romanų fone P. Orintaitė yra aiškiai moderniško, jau nutolusio nuo kaimiškujų orientyrų mąstymo atstovė. Kaimiškumas jos romanuose net turi neigiamų konotacijų. Kalbėdama apie nepakenčiamą herojės sutuoktinio charakterį, autorė jį aiškina kaip „kaime išaugusio, kieto ir tylaus, savy užsidariusio kaimiečio“⁴ būdą. (Priminsiu, kad visuose vyrų romanuose kaimiškumas buvo dorumo sinonimas.) Arba lygindama abu sutuoktinius, vyro kaimiškumą priešina moters atstovaujama miesto laisvei:

Jame konservatyvaus žemaičio, vis dar tokio pat kaimietiško, su miestu nesutapusio, uždaras charakteris laikėsi kaip užbalzamuotas, o ji - miestiškai lepinta romantiška gėlė, troško kuo nors nauju atsi-gaivinti, laisvėje atsikvėpti⁵.

Vertinant P. Orintaitę kaip modernią ir autentišką miesto rašytoją, vis dėlto reiktų pažymėti, kad modernėjančio laikmečio pavojų ji jautė taip pat kaip ir vyrai. Jos romanuose irgi apstu neigiamų „modernumo“ ir kitų panašių sąvokų vertinimų („šiais moderniškais laikais gali būti (...) visas žmogus dirbtinis“⁶; „gamtos nugalėjimas, moderniškai išradimai atsisuka naikinti patį jos nugalėtoją – žmogų“⁷). P. Orintaitė, kaip ir vyrai rašytojai, „moderniškumo“ terminu įvardija blogį. Modernios mąstysenos autorė apie modernėjimo procesus kalba nepalankiai,

bet blogis jos kūryboje netapatinamas su miesto kultūra ar žmogaus laisvėjimu. Tai ir yra pagrindinis skirtumas nuo vyriškos mąstysenos. P. Orintaitės romanai leidžia kalbėti apie skirtingą to blogio, kurį visi įvardija „moderniškumo“ terminu, supratimą. Tai, kas šios rašytojos moterims yra natūralus gyvenimo būdas – savo vietos šeimoje, visuomenėje ieškojimas, laisvės deklaravimas, natūralus vienišos moters buvimas, – vyrų romanuose suvokiama kaip pavojingo laisvėjimo, neleistinai modernėjančios mąstysenos apraiškos. Miesto kultūros modernėjimas jų romanuose smerkiamas kaip patikimų tradicijų irimo, moralės nykimo procesas. Tai apriorinė modernumo samprata, itin paviršutinis ir nekritiškas modernėjančios visuomenės įvertinimas. Tuo tarpu P. Orintaitės romanuose tie išoriniai modernumo vertinimai apskritai neegzistuoja, modernumo keliamo blogio ji ieško žmogaus viduje, tam tikrose vidinėse nuostatose. Naujovės, jos nuomone, pavojingos pasidaro tada, kai kėsinaisi sugriauti žmogaus asmenybę ar kelia pavojų jo gyvybei. Greitai besikeičiančiame amžiuje įmanoma peržengti ribą, už kurios žmogus tampa dirbtinis, netikras, o „moderniški išradimai“ kelia grėsmę gyvybės išlikimui – tai kur kas rimtesni pasergėjimai nei vyrų rašytojų aimanavimai dėl to, kad žmonos nebesėdi namuose, o draugai nebedega patriotizmu.

„Gyvenimas modernioje visuomenėje, – sako P. L. Bergeris, – tai gyvenimas nuolat kintančių vaidmenų kaleidoskopo centre“⁸. Interpretuoti šį kitimą ir ieškoti naujo vaidmens visuomenėje tarpukario laikotarpiu drąsiau ir autentiškiau imasi moteris nei vyrai.

Ar šiek tiek vėlesnė išėivijos literatūra kalba apie tokią pačią vertybių krizę, ar modernėjančio žmogaus savivoką lemia tie patys konfliktai kaip ir tarpukario Lietuvoje?

Norėdama bendrais bruožais atsakyti į šiuos klausimus, nagrinėsiu Birutės Pūkelevičiūtės, jaunesnės kartos rašytojos, romaną „Aštuoni lapai“ (1956). Tai autobiografinio pobūdžio pasakojimas apie tragiškiausią tautos istorijos tarpsnį – vieną po kitos ėjusias Kauno okupacijas, vežimą į tremtį, bėgimą iš tėvynės ir blaškymąsi tarp Rusijos ir Vokietijos kariuomenių. B. Pūkelevičiūtės (ir ne tik jos) karta, bėgusi iš gimtinės nuo teroro, praradusi savo žemę ir namus, istorijos vėjų buvo išblaškyta po pasaulį. Tėvynės netektis ir jausmas žmogaus, atsidūrusio istorijos smailgalyje, pagimdė totalinio nesaugumo ir išėities neturėjimo būseną. Žmogus be užnugario, be šaknų, be ateities ir be žinojimo. Žmogus, neturintis į ką, be savęs paties, atsiremti. Tai ribinė būseną, kai kiek-

viena akimirka vertinama nebe įprastiniais, susiformavusiais kultūroje, o situacijos diktuojamais kriterijais. B. Pūkelevičiūtės dvidešimtmetė herojė pasiryžusi užmušti žmogų, jei tektų gintis, ji meluoja, kad išliktų, jos akyse niekinami negalintys apsiginti žmonės. Kai pasaulis virsta pragaru jame gyvenantiems žmonėms, moralė ir kultūra bei panašios sąvokos praranda vartojimo sferą⁹. Kai iškyla grėsmė gyvybei, svarstymai apie kultūrą tampa nebeaktualūs.

Dvidešimtmetė mergina išgyvena ne tą vertybinę krizę, kurią vienu ar kitu metu savo istorijoje patiria dėsningai ir nepertraukiamai besivystanti lokalinė kultūra. B. Pūkelevičiūtės herojė tampa globalinės krizės liudininke, kai griūna pasaulis ir naikinama visa, kas iki tol buvo neginčijamai šventa: gyvybė, tikėjimas, moters garbė. Blogis ir gėris, dangus ir žemė netenka įprastinio turinio, jį reikia sugalvoti iš naujo.

B. Pūkelevičiūtės aprašoma jau nebe iš kaimo į miestą išėjusio žmogaus situacija, o iš savo žemės į nežinomą išėjusio žmogaus patirtis. Abiem atvejais išėjimas suvokiamas kaip neišvengiamas ir abiem atvejais paliekama menka sugrįžimo viltis. Ketvirtuojo dešimtmečio romanai, kaip ir B. Pūkelevičiūtės „išėjimo“ knyga, idealizuoja prarastą vietą kaip saugų vaikystės pasaulį. Tik pirmieji jį tapatina su kaimu, tuo tarpu B. Pūkelevičiūtės „prarastas rojus“ – „šviesiai žalias Kaunas“.

B. Pūkelevičiūtės herojai praranda ne tik vietą. Jie jaučiasi prarandą ir tautą. Ir per šį naują – tautinio identiteto žlugimo – potyrį pajuntamas ypatingas bendrumas su tauta: „Pilki nepažįstami veidai, staiga artimi lyg kraujo giminiečių“¹⁰. Bendrumo poreikis ir pojūtis peržengia etnografinio tautiškumo ribas ir prikelia pirmąją baltų genčių vienovę:

Niekad aš taip nejutau savo tautybės, kaip tą naktį degančiame Dancigo mieste: seną aisčių giminę, moteris su žalvario papuošalais, šventą akmenį, šventą vandenį, šventą žemės vaisingumą ir geležį išrėžtus trikampių, subėgančius į mistišką keturkampį¹¹.

Krizinėje situacijoje moteris išgyvena ne izoliuotumo potyrį, o bendrumo viziją. Tokiu vienovės, vientisumo poreikiu pasižymėjo ir P. Orintaitės pasaulėvaizdis (apie vientiso pasaulio vaizdinį dar kalbėsiu vėliau). Lygindami šių dviejų moterų kūrybą, randame ir daugiau panašumų. Abi rašytojos atramos ieško tik žmogaus viduje, abi tęsia egzistencinės moteriškos prozos kryptį (tiesa, B. Pūkelevičiūtė reiškiasi daug atviriau ir laisviau), abi panašiai apmąsto moters būtį. Skirtingu laikotarpiu ir istorinėmis sąlygomis rašiusių moterų kūryba artima būtent tais aspektais, kurie skiria vyrišką ir

moteriškąją prozą mano jau nagrinėtu ketvirtuoju dešimtmečiu. Ko gero, tai leistų teigti esant du esmiškai skirtingus – vyrišką ir moterišką – galvojimo būdus, būdingus ne tik Nepriklausomybės metų kultūrai, bet ir jos tęsiniui išėivijoje.

Tačiau šioje vietoje norėčiau dar kartą atkreipti dėmesį į modernizacijos aspektą. Pažymėtinas vienas sociologinis momentas. Tiek autoriai vyrai, tiek jų herojai savo biografijos ir identiteto ieško kaimo aplinkoje. Tuo tarpu P. Orintaitė (nors jos vaikystė prabėgo kaime) ir B. Pūkelevičiūtė yra tipiškos miesto moterys, kaip ir jų romanų veikėjos, autentiškai sutapusias su miesto kultūra, atveriančia joms istorinę ir egzistencinę perspektyvą. Galima būtų teigti, kad moters kūryba randasi ir tampa prasminga tik miesto erdvėje – kaimo aplinkoje jų kūryba paprasčiausiai nefunkcionuotų. Kadangi modernėjimo procesai Lietuvoje neatskiriami nuo spartaus miesto kultūros augimo, pirštųsi mintis, kad moteris, priėmusi miesto vertybes, yra modernesnio mąstymo nei vyras, tas vertybes laikantis pavojingomis.

Šioji išvada gal pernelyg tiesmuka, juolab kad nagrinėjamu laikotarpiu tokie apibendrinimai gali būti daromi tik P. Orintaitės ir B. Pūkelevičiūtės kūrybos pagrindu. Vyrų romanų – kartu šiek tiek įvairesnės mąstymo tipologijos – kiekis yra nesulyginamai gausnis. Tačiau neginčytina tai, kad kultūros modernėjimas sutapo su moters laisvėjimo visuomenėje procesu, su tuo, ką mes šiandien vadiname feministiniu judėjimu. Trečiuoju-ketvirtuoju dešimtmečiais feministiniai klausimai Lietuvoje tapo itin aktualūs: kūrėsi įvairios moterų organizacijos, leidiniai, moterys jungėsi į tarptautinius feministinius judėjimus. Kultūros modernėjimas ir emancipacija yra vienas kitą presuponuojantys veiksniai, todėl moterys turėjo didesnę šansą miesto realybėje išgyventi kaip autentiškos raiškos vietą, ir išgyventi ją adekvačiai.

Tokiu atveju skirtingi vyrų ir moterų atsakai į visuomenės modernizaciją gali būti nulemti ne tiek prigimtinių mąstymo skirtumų, kiek to, kad vieni ir kiti tame pačiame procese dalyvavo su skirtingu intensyvumu. Moteris, panūdusi iš naujo įvertinti tradicinių socialinių santykių stereotipus ir rasti vietą šiuolaikiniame pasaulyje, pati tampa vienu iš modernizacijos stimulų – kitaip sakant, modernizacijos atžvilgiu ji yra ir objektas, ir subjektas. O vyras, save svokdamas tik kaip objektą, procese dalyvauja kur kas mažesniu intensyvumu. Subjektu tapti jam trukdo nekritiškos patriarchalinės kultūrinės prielaidos ir interpretacijos stoka.

Tad ir kitais aspektais apie skirtingas savivokas

galima kalbėti kaip apie skirtingų mąstymo būdų išsidėstymą skirtingomis istorinėmis sąlygomis, nes tiksliai apibrėžti, kur baigiasi kultūriniai (istorijos ir socialinių sąlygų nulemti) ir kur prasideda prigimtinių (lyties) skirtumai, yra labai sunku.

Vientiso pasaulio vaizdinys moterų kūryboje

Nagrindėdami Nepriklausomybės metų romanus, matome, kaip skirtingai modernėjantį pasaulį suvokia rašytojai vyrai ir rašytoja moteris.

Suskilęs, subyrėjęs pasaulis, kurio nebeįmanoma sulipdyti – vyro inteligento požiūris. Pasaulis, kurį galima suvienyti ir kuriame žmogus nėra izoliuotas – rašytojos moters vaizdinys. Šiuos suvokimo skirtumus galėtų iliustruoti vienas aspektas: kartų santykių modelis vyrų ir P. Orintaitės kūryboje.

Ketvirtojo dešimtmečio vyrų romanuose kartos suvokiamos kaip priklausančios skirtingoms kultūroms, suformuotos skirtingų sąlygų, turinčios skirtingą pasaulėžiūrą ir moralės normas. Modernioje visuomenėje vaikai “pereina į socialinius pasaulius, visiškai nesuprantamus jų tėvams. Tai yra neišvengiamas masinio socialinio mobilumo rezultatas”¹². Tradicinį tarpukario inteligentą ši akivaizdybė, nesutampanti su “savaiame suprantamo” pasaulio vertybėmis, skatino gynybiškai laikysenai. Tipiškas kartų bendravimo modelis vyrų romanuose – kartų konfrontacija. Tai modernistinei sąmonei būdingas binarinis mąstymas, pasaulį suvokiantis kaip skirtingų polių priešpriešą. Toks mąstymas kildintinas iš tradicinės mitologinės pasaulėžiūros, pasaulį traktuojančios kaip *sacrum-profanum* dichotomiją¹³.

Nutrūkęs ryšys tarp generacijų yra esminė modernėjančio žmogaus nesaugumo sąlyga, nes tęstinumą praradęs ir iš tradicijos, iš ritualo apgaubties iškritęs žmogus nuolat patiria identiteto krizę. A. Giddensas, kalbėdamas apie modernios visuomenės polinkį izoliuoti tam tikrą, tikslingam visuomenės gyvenimui nenaudingą patirtį (pvz., ligos, mirties, beprotybės patirtį), teigia, kad ir pats modernus žmogus yra izoliuotas savo gyvenime nuo kadaise svarbių dalykų – priklausymo tam tikrai vietai, kolektyvinės moralės patirties ar generacinio atsinaujinimo galimybės. Žmogaus gyvenimas, anot A. Giddenso, tampa “atskiras laiko segmentas, atskirtas nuo kartų gyvenimų ciklo”¹⁴. Sparčiai modernėjančioje Lietuvoje šis atskyrimas buvo išgyvenamas kaip socialinė izoliacija.

Kartų kaita, vyrų romanuose vaizduojama kaip kartų kova, padeda pagrindus kartos išskirtinumo sampratai. Kartos traktuojamos kaip viena nuo kitos

izoliuotos grupuotės, įsitikinusios, kad pasaulio istorija prasideda ir baigiasi su viena karta.

P. Orintaitės kūryba pateikia kitokį kartų bendravimo modelį. Suprasdama, kad pasaulis nestovi vietoje ir atsinaujina su kiekviena karta, rašytoja nedramatizuoja šito proceso ir netraktuoja jo kaip neišvengiamos kovos. Jos romanuose skirtingos kartos laikomos viena kitą papildančiomis, viena iš kitos išaugančiomis struktūromis, derinančiomis skirtingas pasaulėžiūras ar kultūros sampratas. Jos kūriniuose apskritai išnyksta pasaulio dalijimas į sena-nauja, kaimą-miestą, tad neiškyla ir kartų problema.

Nors P. Orintaitės romanuose yra nemaža modernėjančios mąstysenos apraiškų, laisvėjančios moters paveikslų, vis dėlto ji rašo apie tradiciškai orientuotą šeimos moterį, šeimyninio gyvenimo filosofiją kuriančią pagal tėvų šeimos pavyzdį. Kadangi rašytojos žmogaus vertės matas – meilė, ji protestuoja tik prieš tokius tarpusavio santykius, kurie negrindžiami meile. Savo gyvenimą romano veikeja projektuoja pagal tėvų įkūnytą modelį, – jai reikia ne naujų kelių ieškoti, o tik tęsti kelionę motinos vaga ir stengtis prilygti jai gerumu ir išmintimi. Ir jokiū būdu negalėtume pasakyti, kad toks galvojimas yra natūralus modernėjančiai moteriai, nes vyrų romanuose apstu moterų, kurių gyvensena kardinaliai priešinama tradiciniam moters ir šeimos įvaizdžiui. Tad į P. Orintaitės siūlomą ryšį su tėvais turime žiūrėti ne kaip į moteriško mąstymo ypatybių nulemtą variantą, o kaip į atsakingą moters inteligentės pasirinkimą.

“Daubiškės inteligentų” personažas Petras Rubikas, įveikęs fizinę ir dvasinę negalią, susipažįsta su karo pensininku, savanoriu mokslininku Rimkumi ir iš jo semiasi jaunatviško polėkio, mokslo žinių. Senasis entuziastas priešpriešinamas su visa ligtoline Rubiko kompanija.

Toks kultūrų perimamumas ir neišskylanti kartų kovos problema rodo sąmoningą moters siekį suvokti vientisą, nesuskilusį į priešpriešas pasaulį.

B. Pūkelevičiūtės pasaulio suvienijimo judesys yra dar kategoriškesnis, nes skleidžiasi pasaulio griūties akivaizdoje ir atsiranda kaip suskilusio pasaulio išgyvenimas. Jos knyga “Aštuoni lapai” konstruojama kaip dviejų pasaulių – taikaus vaikystės Kauno ir karo siaubiamo Dancigo – istorija. Atrodo, aiškios priešpriešos – taikos būtis ir karo būtis, atitinkančios ir suskilusią asmeninę istoriją, turėtų neišvengiamai pagimdyti binarinę logiką grindžiamą pasaulėvaizdį. Autorė šviesiom spalvomis piešia nerūpestingos vaikystės vaizdus Kaune,

kontrasto principu jie pildomi kareivių siaubiamo Dancigo ir bėgančių benamių kelionės vaizdais. Tačiau prieškario ir karo istorijas rašytoja išgyvena kaip ciklinę neišvengiamybę – viena gimdo kita, ir judėjimo prasmė yra kaita. “Abi mūsų rankos padėtos ant svarstyklių – ant dešinės ir ant kairiosios, kad būtų išlaikyta amžinoji pusiausvyra”¹⁵.

Žmogaus istorija be tragiškos patirties, B. Pūkelevičiūtės nuomone, būtų nepilna ir skurdi. Kad žmogus subręstų pilnaverčiam gyvenimui, jis turi būti apvalytas kančia ir netektim. Aišku, tai religinė mąstysena. Žmogaus kančia ir išsigelbėjimas čia atitinka Kristaus kančios provaizdį, tačiau tik tokia transcendentinė realybė kaip Dievas galėjo įprasinti natūralų vientiso pasaulio siekį katastrofos aki-vaizdoje. Atstumo tarp Dievo ir žmogaus sumažėjimas irgi yra savotiška pasaulio vienovės deklaracija. B. Pūkelevičiūtė aprašo prisikėlimo potyrį Velykų rytą, kai pasakotojai pavyksta ištrūkti iš apsupto miesto:

Ir žinau, kad tik dabar, kai nebeliko akmenų ant akmenų, kai viskas subyrėjo dulkėm ir išsiskleidė pelenais - kad tik dabar, toj pačioj žemėj, aš imsiu kasti savo pamatus ir kelti savo sienas¹⁶.

Toks istorijos atstatymas tada, kai viskas sugriauta, buvo būdingas ir P. Orintaitės “Paslėptos žaizdos” herojai. Šioji tampa stipria asmenybe tik praradusi iliuzinę šeimyninę laimę, tuo tarsi įrodydama, kad naujam būviui pasiekti kentėjimai buvo būtini.

Jau minėjau B. Pūkelevičiūtės vienybės pajautą su genties protėviais, su tauta. Rašytoja savyje sulipdo gabalėliais išbyrėjusią tautos ir pasaulio istoriją. Toks sugebėjimas sujungti panaikina binarinę logiką, kuria rėmėsi tarpukario rašytojai vyrai.

Kartų konfrontacijos problema B. Pūkelevičiūtės kūryboje irgi neiškyla. “Mano kryžkelės bus ten, kur buvo mano tėvo kryžkelės, mano neramybė – tik tąsa nesibaigiančios mano tėvo neramybės. (...) Kaip aš išsigelbėsiu, jei niekuomet nesužinosiu savo tėvo kelrodžių?”¹⁷, – svarsto romano veikėja. Dvieju mano nagrinėjamų moterų rašytojų skirtumas tik toks, kad jaunesnės kartos atstovė B. Pūkelevičiūtė tęstinumą suvokia ne per motinos, o per tėvo – nepriklausomo žmogaus – liniją.

Vientiso pasaulio vaizdinys nulemia kitokius prasmingo gyvenimo akcentus nei tie, kuriuos fikso ketvirtojo dešimtmečio vyriškoji proza. Binariniu mąstymu matuojamas vyrų pasaulis kaip vienintelį prasmingą kelią Lietuvos inteligentui siūlo archajinį sugrįžimą prie šaknų, prie tradicijos. Praeitis, tra-

dicija suvokiamos kaip pagrindinis atspirties taškas, galintis sustabdyti į pražūtį riedančią tautą. Grįžimas prie šaknų dažniausiai yra tiesmukai siūlomas grįžimas iš miesto į kaimą. Vyrų romanuose visada egzistuoja ta utopinė (nukelta į praeitį) erdvė, kurioje žmogus sustabdo laiko bėgimą ir atranda tapatybę. Žmogus, konfliktuojantis su aplinka, savo ar ne savo noru pasitraukia į utopinę – realią ar įsivaizduojamą – vietą. Pasitraukimas ar tiesiog pabėgimas iš vietos, kurioje neprigyja jo pasaulio vaizdinys, traktuojamas kaip vienintelė išeitis. Pabėgimas iš miesto vyrų romanuose yra tik pabėgimas nuo iškilusių problemų, jis neišsprędžia identiteto modernioje visuomenėje.

Moteriškasis pasaulėvaizdis žmogaus gyvenimą matuoja vidinio tobulėjimo matu. Moterys rašytojos įsitikinusios, kad žmogus, norėdamas sukurti geresnį pasaulį, turi tobulinti save. Kadangi prioritetas suteikiamas asmenybei, apmąstymų pagrindu tampa ne išoriniai įvykiai, o asmenybės raida. B. Pūkelevičiūtės veikėja, praėjusi karo siaubą, šlovina žmogaus ir Dievo atgimimą, įvykstantį tokiomis sąlygomis, kuriomis, atrodytu, neįmanoma jokia atgimimo viltis. P. Orintaitės herojai, išgyvenantys vertybių krizę, nebėga į kaimą, nerezignuoja ir nekuria socialinių utopijų (kaip A. Venclovos “Draugystėje”). Jie aktyviai kuria, pertvarko savo likimą, išdrįsdami pasipriešinti išgalėjusiems socialinių santykių stereotipams. Aišku, tai lemia autorės polinkis tautą ir žmogų vertinti egzistencialistinės filosofijos matais, kurios atramos taškas yra atskiro žmogaus egzistencinis išgyvenimas.

Abi rašytojos deklaruoja asmenybės sugebėjimą nepalūžti, net sunkiausiomis akimirkomis surasti gyvenimo prasmę ir vertę. Toks savivokos kelias, kai žmogus įsiprasmina individualiais sprendimais, yra subrendusios ir atsakingos asmenybės paraiška.

Organiškas pasaulio vaizdinys yra alternatyva vyriškam mąstymui. Apie tokią alternatyvą pirmasis XX a. pradžioje prabilo vokiečių sociologas, filosofas Georgas Simmelis. Jis bandė įtvirtinti “objektyvios moteriškos kultūros”, kuri panaikintų ir “transcenduočių” vyriškuoju principu organizuotą kultūrą, sampratą. G. Simmeliui “objektyvios moteriškos kultūros” sąvoka “reiškė *galimą* intriguojančią išeitį”¹⁸. Prielaidos tokiai alternatyvai atsirado iš lyčių “skirtingumo” įteisinimo ir būtinybės objektyvizuoti šiuos skirtumus kultūroje, t.y. pasiūlyti naujas išeitis ir interpretacijas. (Priminsiu, kad iki pat XVIII a. vyravo teorija, jog moteris yra tik “netobulas vyras”¹⁹. “Vienos lyties” teorija pradėjo irti tik XIX a., kai medicinos atradimai įteisino moters biologinį

savitumą. Tai paskatino lyčių skirtingumo interpretacijas, taikant ne bendramatiškumo, o ekvivalencijos principus.) G. Simmelio siūloma išeitis modernėjančiame pasaulyje gyvenančiam žmogui – “moteriškoji kultūra” – yra nediferencijuota ir sugebanti natūraliai vienyti skirtingas gyvenimo plotmes²⁰.

Nors vokiečių sociologo įsivaizduojamas “moteriškos būties” vientisumas netrukus susilaukė argumentuotos kritikos, kad modernaus gyvenimo “antinomijos”, “įtampos” ir “dualizmai” neišvengiami tiek vyrams, tiek moterims²¹, alternatyvių

kultūros formų, pagrįstų moteriškąja vertybių sistema, projektai svarstomi ir šių dienų visuomenėje.

Abimūsų nagrinėtos rašytojos tęsia žemeliškąją moters būties sampratą. Moters raišką modernėjančiame pasaulyje jos traktuoja kaip alternatyvą vyriškajam kultūros modeliui, asmenybės dezintegracijai ir vertybinei krizei priešindamos moters sugebėjimą integruoti senąsias ir naujas reikšmes bei įvairią partitį. Pasauliovienijimo judesys yra būtent tokia alternatyva tradicijos stabilumą prarandančiame laikmetyje.

Išnašos

¹ Kavolis V. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992, p. 91.

² Berger P. L. *Sociologija*, K.: Litterae universitatis, 1995, p. 44 - 45.

³ Lerner D., Pevsner L. W. *The Passing of Traditional Society*, Chicago: The Free Press of Glencoe, 1958, p. 23.

⁴ Orintaitė P. *Paslėpta žaizda. Daubiškės inteligentai*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 32.

⁵ Ten pat, p. 84.

⁶ Ten pat, p. 39.

⁷ Ten pat, p. 44.

⁸ Berger P. L. *Op. cit.*, p. 51 - 52.

⁹ Prisiminkime M. Katiliškio to paties išėjimo laikotarpio romaną “Išėjusiems negrįžti” (1958), kuris kritikų buvo apkaltintas moralinės pozicijos stoka ir dviprasmiškumu.

¹⁰ Pūkelevičiūtė B. *Aštuoni lapai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 151.

¹¹ Ten pat, p. 41.

¹² Berger P. L. *Op. cit.*, p. 62.

¹³ Apie gynybiškumą, kaip būdingą mąstymo stereotipą, rašo V. Kavolis: “Lietuviškoji kultūros samprata iš pagrindų susiformavo XIX a. tautiniame atgimime ir liko iki šios dienos šiek tiek įstrigusi ginties, visiems suprantamo kalbėjimo būdo ir nuolatinio visuomeniškumo laikysenoje (...)”. Kn.: Kavolis V. *Kultūros dirbtuvė*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 9.

¹⁴ Giddens A. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford: Stanford University Press, 1991, p. 146.

¹⁵ Pūkelevičiūtė B. Ten pat, p. 223.

¹⁶ Ten pat, p. 223.

¹⁷ Ten pat, p. 203.

¹⁸ Scaff L. A. *Veržiantis iš geležinio narvo*, Vilnius: Pradai, 1995, p. 211 - 212.

¹⁹ Plačiau apie tai žr.: Laqueur J. *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*, Cambridge, Mass.: Harvard, 1990.

²⁰ Simmel G. Moteriška kultūra. Kn.: *Feminizmo ekskursai*, Vilnius: Pradai, 1995, p. 232 - 274.

²¹ Plačiau apie tai žr.: Scaff L. A. *Op. cit.*, p. 207.